



**Baltų tarmių tyrimų statika ir dinamika:
objektas, teorinės ir metodologinės nuostatos**

**Baltu izlokšņu pētījumu statika un dinamika:
objekts, teorētiskie un metodoloģiskie aspekti**

**The static and dynamic in Baltic dialect research:
the object, and the theoretical and methodological
principles**

DAIVA ALIŪKAITĒ

Vilniaus universitetas
daiva.aliukaite@gmail.com

Tarminių kodų gyvybingumas Biržų geolekto zonoje

Pranešime svarstoma tarminių kodų vertės lokatiojoje *kalbų rinkoje* (dėl termino F. Inoue 1997, 1998) problema. Empirinis svarstymo pagrindas – projekto „Bendrinės kalbos vieta mentaliniame lietuvių kalbos žemėlapyje“ (remia Valstybinė lietuvių kalbos komisija), skirto geolingvistinei kompetencijai, tarmių ir bendrinės kalbos vaizdiniam ir kt. tirti, duomenys, sukaupti Biržų geolekto zonoje.

Tiriamoji medžiaga — tai 196 jaunuolių (62 proc. merginų, 38 proc. vaikų) sąmoningųjų kalbinių nuostatų tyrimo anketos, dalykiniu požiūriu apimančios tarminių kodų ir bendrinės kalbos vartosenos, vertinimo, stereotipizavimo klausimus ir užduotis. Tiriamojo instrumento (anketos) pagrindas – perceptyviosios dialektologijos teorinės ir metodologinės nuostatos (plg. D. R. Preston 1989, 1999, 2010 ir kt.; W. Diercks 2002), implikuojančios ir duomenų vertinimo, ir interpretacijos modelius.

Svarstant tarminių kodų vertės lokatiojoje *kalbų rinkoje* problemą, kuri iš tarmėtyrinės perspektyvos iš esmės suprastina kaip tarminių kodų gyvybingumo klausimas, daugiausia remiamasi Biržų geolekto zonos tiriamųjų anketų dalimi, skirta 1) tarminei kompetencijai ir 2) tarminių kodų vartosenos polinkiams identifikuoti.

Šių anketos segmentų duomenys leidžia konstatuoti aukštą tarminio kodo vertę ir tarminių kodų tęstinumą Biržų geolekto zonos izoliuotajame ir solidarumo domenuose.

ZOFIJA BABICKIENĒ

Mykolo Romerio universitetas
zofija.babickiene@mruni.eu

Šiaurės žemaičių kretingiškių tarmės leksika: tradicija ir naujovės

Tyrimo objektas – tradicinės šiaurės žemaičių kretingiškių leksikos statika ir dinamika.

Tyrimo metodologinis principas – analizei medžiaga surinkta remiantis šiaurės žemaičių kretingiškių tarmės leksinių reiškinių variantiškumo inventorizavimu *statiškosios* ir *dinamiškosios* dialektologijos požiūriu.

Tyrimo tikslas – sistemaiškai apibendrinti tarmės tradicinius autentiškuosius faktus ir per tam tikrą laikotarpį atsiradusias leksikos naujybes, įvertinti jų stratifikaciją ir funkcionavimą.

Tyrimo reikšmė. Įvairiais metodais apdorojant tyrimo rezultatus apžvelgti leksinių reiškinių variantiškumo svarbą tolesniems baltų kalbų tyrimams; nustatyti vidines šiaurės žemaičių kretingiškių tarmės leksinės sistemos kitimo priežastis, apibendrinti išorinius tiriamos tarmės leksinės sistemos raidos veiksnius.

RIMA BAKŠIENĒ

Lietuvių kalbos institutas
 rima.baceviciute@lki.lt

Tarminio kalbėjimo savivertė ir gyvybingumas: XXI a. pr. Jurbarko ir Šakių šnektos

Jurbarko ir Šakių šnektos – dvi kaimynės, išsidėsčiusios priešinguose Nėmuno krantuose. Jų tarminiams arealams būdinga visų analizuotųjų aspektų bendrystė ir atskirtis.

RIBOS. Abu arealai yra paribiniai, tačiau skiriasi juose susikertančių tarminių vienetų vertė. Jurbarko šnektą laikytina pereigine tarp dviejų tarmių – *žemaičių* ir *aukštaičių*, – todėl jos paribiškumas labiau juntamas tiek kalbinėje vartosenoje, tiek tarminėje savimonėje. Šakių apylinkės priklauso aukštaičiams, tačiau čia susiduria du smulkesnieji tarminiai vienetai – *veliuoniškių* ir *zanavykų* šnektos. Plačiaja prasme, ypač analizuojant tarminės savivertės aspektus, Šakių apylinkės vertintinos kaip vientisas arealas.

PADĒTIS TARIŲ KLASIFIKACIJOSE. Antano Salio klasifikacijoje abu tiriamieji arealai patenka į kelių tarminių vienetų plotus. šiaurvakarinės Jurbarko apylinkės priskirtos *vakariečiams žemiečiams*, o pietrytinės – *veliuoniečiams*. Dabartinio Šakių rajono šiaurinė dalis taip pat patenka į *veliuoniečių* plotą, o pietinė – į *vakariečių pieietiečių*. Alekso Girdenio ir Zigmo Zinkevičiaus klasifikacijoje abidvi šnektos patenka į vakarų aukštaičių kauniškių ploto šiaurinę dalį.

GYVYBINGUMO MODELIS. Abiejų arealų tarminio kalbėjimo gyvybingumo modelis susideda iš šių pagrindinių aspektų: tarminės savimonės, tarminės savivertės ir tarminių ypatybių stabilumo laipsnio. Įvairias jų sankloda lemia kalbėtojų nuostatos: tapatinimasis / atskirtis su stambesniu tarminiu vienetu (dialektu, tarme); pri(si)skyrimas smulkesniajam tarminiam arealui (šnektai, patarimei); vartojami tarminių vienetų pavadinimai; tarminių ypatybių savistaba ir jų sąmoningas / nesąmoningas vartojimas / vengimas.

Šakių arealo tarminio tapatumo priešpriešos: *veliuoniškiai* – *zanavykai*; *zanavykai* – *suvalkiečiai*; *zanavykai* – *liócai*; *liócai* – *karnavyžiai*. Užfiksuoti tarminių vienetų pavadinimai ir gyventojų prisiskyrimas jiems: *suvalkiečiai* > *zanavykai* > *liócai*. Šnektos savimonė ir savivertė aukšta, tačiau patys tarminių ypatybių pastebi mažai, dažniau jas vartoja nesąmoningai.

Jurbarko arealo tarminio tapatumo priešpriešos: *žemaičiai* – *aukštaičiai*; *žemaičiai* – *suvalkiečiai*; *aukštaičiai* – *suvalkiečiai*; *karnavyžiai* – *liócai*. Užfiksuoti tarminių vienetų pavadinimai ir savęs priskyrimas jiems: *jurbarkiškiai* > (*pietų*) *žemaičiai*. Tarminė savimonė palyginti žema, tačiau savivertė aukšta, tarminių ypatybių pastebi šiek tiek daugiau negu Šakių arealo atstovai.

STABILIOSIOS IR NESTABILIOSIOS YPATYBĖS. Abiem arealams bendra tai, kad stabilesnės yra tos ypatybės, kurias pateikėjai mažiau pastebi, dažniau vartoja nesąmoningai. Stabiliausiomis abiejose šnektose laikytinos šios ypatybės: siauri, labai įtempti balsiai *é*, *o*; įtempta kitų ilgųjų balsių artikuliacija; didesnis balsių *i*, *u* atvirumas; aiškus kokybinis (įtempimo) skirtumas tarp ilgųjų ir trumpųjų balsių. Vidutiniškai stabiliomis ypatybėmis abiejose šnektose galima laikyti galūnių trumpinimą, kai kuriuos balsių kokybinius variantus, savitus prozodijos vienetus.

APIBENDRINIMAS. Abiejuose tirtuose arealuose XXI a. pr. užfiksuoti pakankamai stiprūs tarminiai dariniai, susiformavę ant tradicinių šnektų pagrindo, juos galėtume vadinti Jurbarko ir Šakių geolektais. Tačiau jų vertikalojo ir horizontalojo pjūvio vaizdas šiek tiek skiriasi. XXI a. pr. tarminė situacija rodo, kad apie centrą – Jurbarko miestą – besitelkiančios šnektos plotas linkęs plėstis, nelikę aiškios diferenciacijos tarp vakarinės ir rytinės dalies, prie jos šliejasi ir anksčiau Klaipėdos krašto aukštaičiams priklausiusios Smalininkų ir Viešvilės apylinkės. Šakių šnektos stabilumas daugiau gindžiamas jos atstovų gerai suvokiama tarminė priklausomybė, šnektos prestižiškumu, grožiu, etaloniškumu, tačiau šis prestižas ne visada remiasi kalbinėmis ypatybėmis.

AGNĒ ČĒPAITIENĒ

Lietuvių kalbos institutas
agnepuk@gmail.com

Diferencinių tarminių požymių atranka tarmių prognostiniam modeliui

Geolingvistiniu požiūriu nagrinėjamos dvi rytų aukštaičių patarmės – panevėžiškių ir širvintiškių. Panevėžiškiai laikomi didžiausia ir stipriausia rytų aukštaičių patarme, kurios pagrindu formuojasi regiolektas. Tikėtina, kad ši patarmė gali daryti įtaką ir širvintiškiams – silpnėjančiai mažiausiai rytų aukštaičių patarčiai. Tyrimo medžiagą sudaro iš abiejų patarmių vietovių XXI a. pradžioje surinkti garso įrašai.

Pagrindinė širvintiškių savybė trumposiose galūnėse išlaikyti *a*, *e*, *i*, *u* kokybę neturėtų būti pakankamas pagrindas dviem patarmėms skirti. Ši nuostata grindžiama tuo, kad žodžio galo trumpuosius balsius širvintiškiai ir panevėžiškiai taria panašiai, galbūt šiek tiek skiriasi senojo trumpojo *a* tarimas žodžio gale, tačiau ir dėl šio baltio pasitaiko įvairių išlygų.

Duomenys analizuojami dialektometrijos metodų pagrindu Groningeno universitete sukurta kompiuterine programa *Gabmap*, skirta kalbiniam (ir geografiniam) variantiškumui tirti. Fonetinių žodžių transkripcijų pagrindu ja apskaičiuojamas Levenšteino atstumas, t. y. panevėžiškių ir širvintiškių tarminių požymių skirtumai bei panašumai. Taip pat programos įrankiais nustatoma, kurios kalbinės ypatybės labiausiai lemia šių patarmių skirtumus.

Išanalizavus medžiagą, galima sukurti modelį, leidžiantį prognozuoti tolesnę rytų aukštaičių panevėžiškių ir širvintiškių santykio kaitą.

LAURA GERŽOTAITĒ

Lietuvių kalbos institutas
 l.gerzotaite@gmail.com

Punsko apylinkių šnektų ploto kitimo dinamika

Šio pranešimo objektas – Punsko apylinkių lietuvių kalbos plotas Lenkijos Respublikoje.

Taikant interviu (laisvo pokalbio) metodą 2014–2015 m. ekspedicijų metu apklausta per 50 vietos gyventojų, įrašyta per 90 valandų tarmių garso įrašų iš didžiosios dalies Punsko apylinkių vietovių¹. 2015 m. vasarą tarmių medžiagos rinkimas dar bus tęsiamas².

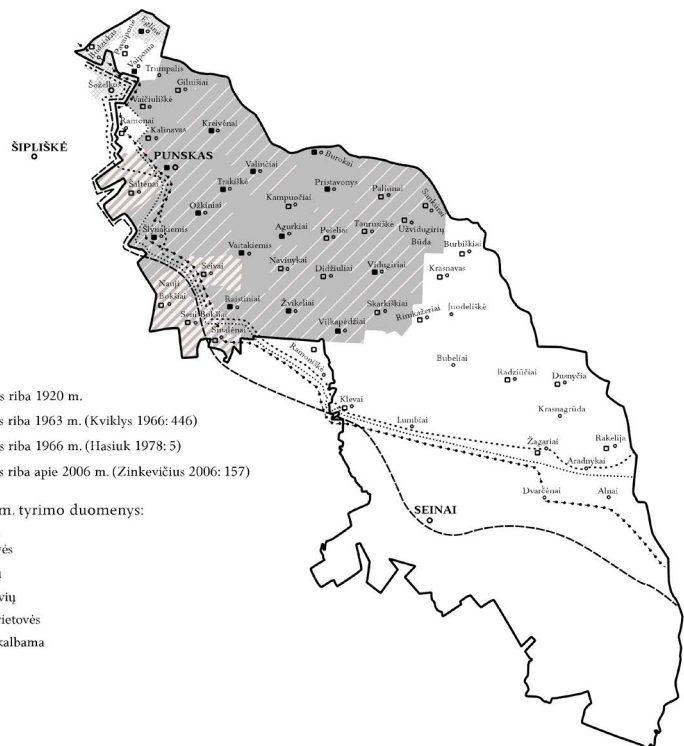
Sukauptų įrašų per klausos metu suregistruotos pateikėjų žinios apie ankstesnę ir dabartinę jų gimtųjų, gyvenamųjų ir greta esančių kaimų padėtį, taigi galima aptarti dabartinę ne tik tirtą, bet ir dar neaplaikytą vietovių ploto, patenkančio į likusią Punsko ir nedidelę Šipliškės valsčiaus dalį, situaciją (žr. pav.).

Naujausia Punsko apylinkių šnektų plote surinkta medžiaga palyginta su ankstesnių tyrimų rezultatais (žr. pav.). Iš žemėlapių (žr. pav.) matyti, kad ne tik lietuvišku laikytas Punsko valsčiaus pietinis pakraštys ties Šlynaikiemiu, Žvikeliais po truputį slavėja.

Valsčiaus ploto viduryje buvusių dvarų teritorijoje esančiuose Ožkinių, Pelelių, taip pat iš seno lietuviškuose Valinčių, Vidugirių, Navinykų kaimuose lenkų kalbos įtaka taip pat pastebima. Tik lietuviškais tebelaikytini vos keli valsčiaus vidurio ir pietryčių kaimai: Agurkiai, Burokai, Didžiuliai, Kampuočiai, Pristavonys.

Lietuviškai kalbančių mažai belikę šiaurinėje ir šiaurės vakarinėje Punsko valsčiaus dalyje. Visai lietuvių šiuo metu nėra gretimose Šipliškės valsčiaus Eglinės, Soželkų, Budzisko apylinkėse.

Taigi, nors lietuviškai šiuo metu dar kalbama beveik visame Punsko apylinkių šnektų plote, didesniu ar mažesniu laipsniu lenkų kalba yra paveikusi jį visą.



Pav. Punsko valsčiaus apylinkių žemėlapis

¹ Ekspedicijos vykdytos pagal Lietuvos mokslo tarybos administruojamą projektą „Lietuvos tarmių kaita XXI a. pradžioje: Punsko apylinkių šnektos“ (kodas LIT-8-85). Projekto vadovė dr. Asta Leskauskaitė. Ekspedicijų dalyvės: Asta Leskauskaitė, Danguolė Mikulėnienė, Vilija Ragaišienė, Nijolė Birgelienė, Laura Geržotaitė.

² Kol kas dar neaplausti Seinų valsčiui priklausančių lietuviškų kaimų gyventojai, todėl rezultatai apie dabartinę šio ploto situaciją bus paskelbti projektui pasibaigus.

MIROSLAVS JANKOVJAKS (MIROSLAW JANKOWIAK)

Polijas Zinātņu akadēmijas Slāvistikas institūts
mirek.jankowiak@gmail.com

Baltu valodu elementi Latvijas baltkrievu izloksnēs

Referātā paredzēts analizēt baltu valodu leksikas ietekmi Latvijas baltkrievu izloksnēs. Tajā izmantoti autora lauka pētījumi Latvijas dienvidaustrumu daļā. Baltkrievu izloksņu materiāli vākti no 2004.–2015. gadam Daugavpils, Ilūkstes, Dagdas un Krāslavas apkaimē, kā arī Zilupē un Pasiēnē, to kopējais apjoms ir ap 300 lpp. transkribētā teksta.

Savāktais materiāls liecina, ka lietuviešu valodas ietekme biežāk novērojama senākajā leksikas slānī, kas saistīts ar zemes apstrādi, sadzīvi, cilvēka raksturojumu, piemēram, *жэгіні* 'zārds', *лодар* 'sliņķis', ko informanti uztver kā pašu valodai piederīgus.

Savukārt latviešu valodas ietekme vērojama ar administratīvajiem un sabiedriskajiem procesiem saistītajā leksikā, piemēram, *pagasts* 'pagasts', *пилсоніба* 'pilsonība', *санцім* 'santīms', *сіева* 'sieva', *зэмэсграмата* 'zemesgrāmata', *Ліга* 'Līgo svētki', kā arī vietvārdos, piemēram, *Дaugava* 'Daugava', *Зырга* 'Zirga ezers'.

GENOVAITĒ KAČIUŠKIENĒ

Šiaulių universitetas
geno@splius.lt

Panevėžio miesto gyventojų kalbinės nuostatos: anketinis tyrimas

2010–2013 metais Lietuvoje buvo vykdomas Lietuvių kalbos instituto parengtas mokslinis projektas „Šiuolaikiniai geolingvistikos tyrimai Lietuvoje: punktų tinklo optimizacija ir interaktyvioji tarminės informacijos sklaida“. Ir pasibaigus projektui, tiriamasis darbas, naudojantis projekto metodika, neprarado aktualumo ir tęsiamas toliau. Ypač didelio susidomėjimo sulaukė sociolingvistinė pateikėjų anketa (arba 3 projekto dokumentas). Pranešimo tikslas – remiantis minėtos sociolingvistinės pateikėjų anketos duomenimis, aptarti Panevėžio miesto ir jo apylinkių gyventojų kalbos kodų (tarminio ir bendrinės kalbos) vartoseną įvairiose gyvenimiškose situacijose ir jų kalbines nuostatas. Tyrimui panaudota 100 anketų, kurias užpildė trijų skirtingų kartų pateikėjai, gyvenantys Panevėžyje ir Panevėžio miesto priegose.

Panevėžys yra penktasis pagal dydį Lietuvos miestas, tačiau išsamesnių sociolingvistinių tyrinėjimų čia iki šiol nebuvo atlikta. Pavyzdžiui, tiriant Lietuvos didžiųjų miestų kalbą Panevėžys į projektą „Kalbų vartojimas ir tautinė tapatybė Lietuvos miestuose“ nebuvo įtrauktas. Didieji miestai ir jų kalba nebuvo įtraukti ir į projektą „Šiuolaikiniai geolingvistikos tyrimai Lietuvoje: punktų tinklo optimizacija ir interaktyvioji tarminės informacijos sklaida“. Tad pateikiamas tyrimas yra iš esmės naujas ir iš dalies užpildantis atsiradusią kalbos tyrinėjimų spragą.

LAIMA KALĒDIENĒ

Lietuvių kalbos institutas
kaledienei@gmail.com

Multimodalioji Tarmyno vizija

Tarminių duomenų bazių būklė. LKI *Tarmių archyvo* duomenų bazėje (http://www.lki.lt/LKI_LT/index.php?option=com_content&view=article&id=78) saugoma apie 6800 val. garso įrašų iš visų lietuvių kalbos tarmių nuo 7–8 praėjusio amžiaus dešimtmečio iki dabar. Tai ne vienintelė Lietuvoje *tarmių garso įrašų bazė* (žr. www.tarmes.lt; Šiaurės rytų aukštaičių vilniškių tarminės medžiagos duomenų bazė ir kt.) Palyginti nedidelė dalis LKI *Bazės* garso įrašų jau yra šifruota, transkribuota ir paskelbta internetinėje prieigoje *Tarmių tekstyno duomenų bazė* (<http://www.lki.lt/tarmiuarchyvas/pradinis.php?sutrup=bnd>). Nemažai, bet santykiškai nedaug transkribuotų tarminių tekstų yra publikuoti atskiromis knygomis, dažniausiai – su plokštelėmis.

Tarmyno modernizavimo etapai. 1) skaitmeninimas; 2) šifravimas ir transkribavimas; 3) transkribuotų tekstų transponavimas; 4) konkordancijų sąrašo rengimas; 5) gramatinių požymių anotavimas – lematizavimas ir glosavimas.

Skaitmeninimas didžiąja dalimi jau baigtas.

Ypač darbo imlus **šifravimas** reikalauja naujo požiūrio: tradicinis detalusis transkribavimas priklausomai nuo darbo tikslų gali būti taikomas rečiau (kaip vyksta taikant CHILDES tipo programas); be to, tiesiog neįmanoma kompiuterinė paieška. Siekiant kuo efektyviau naudotis šiuolaikiškais *Praat*, *Transcriber*, *EXMARaLDA* ir panašiais fonetinės teksto analizės įrankiais, spręstinis transkribavimo principo problemos: 1) susijusios su lietuviškąja transkripcija užrašytų tekstų pritaikymu apdoroti naujausiomis technologijomis; 2) su perėjimu prie *Tarptautinės fonetinės abėcėlės* (IPA). Dalis keblumų tiesiog atgaminant seniau transkribuotus tekstus gali būti išspręsta programiškai perkoduojant juos *Palemonu*.

Tolimesnei kompiuterinei analizei reikalingas **konkordancijų sąrašas**. Konkordancijos būtų abėcėliškai sutvarkyta teksto žodžių formų rodyklė su tekstų ir jų pateikėjų charakteristikomis – 1) punkto numeris, 2) tarmė (šneka), 3) vietovė, 4) pateikėjas, 5) jo gimimo metai, 6) garso įrašo metai ir kt. Konkordancijose išskirtoji žodžio forma pateikiama su aplinkiniu kontekstu – pvz., teksto ištraukoje po 10 žodžių iš abiejų pusių. Jos rengiamos programiškai iš skaitmenine forma pateiktų tekstų: jie apdorojami programinių modulių sistemomis, o tada generuojamos konkordancijos. Konkordancijos gali būti rikiuojamos tiesiogine tvarka (abėcėliškai atsižvelgiant į žodžio pradžią) ir atvirkštine (abėcėliškai atsižvelgiant į žodžio pabaigą).

Kita įmanoma išgauti *Tarmyno* metalingvistinė informacija yra **gramatinių požymių anotavimas** prie kiekvienos užrašytos žodžio formos. Šitokio *lingvistinio anotavimo* esmė yra kalbos dalių ir morfologinių žodžių formų aprašų žymėjimas (angl. *POST – Part of Speech-Tagging*). Šiam anotavimui atlikti reikalingi procesai yra *lemavimas* ir *glosavimas*.

Perspektyva. Toks *Tarmynas* būtų daugiapakopė (angl. *stand-off*) struktūra, o kiekvienas anotuotas jo sluoksnis – ir integralus, ir savarankiškas, nes galimas plėsti ir pildyti nepriklausomai nuo kitų. Tuo pačiu visus sluoksnius tarpusavyje sietų XML (*Extensible Markup Language*) duomenų struktūros formatais, leidžiantis pagal įvairius kriterijus koduoti pirminius teksto duomenis ir pateikti visas reikalingas tekstologines bei lingvistines teksto anotacijas. Paieškos kriterijus galima būtų modeliuoti tiek pagal kiekvieną anotacijos sluoksnį, tiek ir pagal kelių sluoksnių kombinacijas.

DAIVA KARDELYTĒ-GRINEVIČIENĒ

Lietuvių kalbos institutas
 d.kardelyte@hotmail.lt

Lokatyvinių inesyvo ir iliatyvo konstrukcijų neutralizacijos tendencijos rytų ir pietų aukštaičių šnektose

Postpozicinių lietuvių kalbos vietininkų mišinys užfiksuotas jau senuosiuose rašytiniuose lietuvių kalbos šaltiniuose (Daukšos *Postilėje*, J. Bretkūno evangelijose ir kt.). Keturnarei postpozicinių vietininkų sistemai virtus dvinare, vietą žyminčių linksnių tendencija mišti išliko. Dialektologinė medžiaga rodo, jog šis kalbinis reiškinys būdinga kone visam arealui, kuriame vartojami du vietininkai – inesyvas ir iliatyvas: pietų aukštaičių plotui, daliai rytų aukštaičių vilniškių ir rytų aukštaičių uteniškių ploto.

Mokslinėje literatūroje minimi inesyvo ir iliatyvo mišimo atvejai įvardijami neutralizacijos terminu, o teorines prielaidas grindžiant empiriniais faktais remiamasis tik inesyvo ir iliatyvo formomis. Tačiau palyginus skirtingą tarminę medžiagą matyti, kad pavienės minėtųjų linksnių formos nėra informatyvios, plg. in. = il. *kaiman*, in. = il. *kaimė*. Empirinė medžiaga rodo, kad neutralizacijos atvejais inesyvo ir iliatyvo linksnių reikšmę nurodo ne neutralizuotos linksnių formos, o su jomis vartojami veiksmažodžiai, plg. *žmogus gyvena kaiman; mašina važiuoja miške*. Todėl tiriant postpozicinių vietininkų neutralizaciją būtina analizuoti ne pavienes formas, bet bent minimalų žodžių junginį, kurio būtinieji dėmenys turi būti postpozicinis vietininkas ir veiksmažodis. Toks žodžių junginys vadinamas *lokatyvine inesyvo* arba *lokatyvine iliatyvo konstrukcija*.

Tiriamajame pietų aukštaičių, rytų aukštaičių uteniškių ir vilniškių plote skirtinos dvi šių konstrukcijų neutralizacijos tendencijos:

- 1) Morfologinio pobūdžio neutralizacija: lokatyvinėse konstrukcijose sutrumpėjusios daugiskaitos iliatyvo formos sutampa su daugiskaitos inesyvu, pavyzdžiui, *ten dabar nieko nėra; niekas negyvena, visi miestuos išvažiavę, o seniai išmirę; tai va vyras nuvažiavo ten miškuos*;
- 2) Konkuruojanti lokatyvų formų vartoseną, atsiradusi dėl semantinių motyvų: a) junginiuose *įvardis* ar *būdvardis + daiktavardis* konkuruoja įvardžio arba būdvardžio vietininkų formos, pavyzdžiui, *biržės kur išpjauta, avietės augdavo va šitan va miške; kur sakiau katriulių tan maliruotan, kadai diečkeliūtės tokios mažos buvo* [duonos tešlai maišyti]; b) lokatyvinėse konstrukcijose tarpusavyje konkuruoja inesyvo ir iliatyvo formos, pavyzdžiui, *tada buvo Francijoje išvažiavęs; tai tuosan namuosan ir apsigyveno su savo šeima*.

Morfologinio pobūdžio neutralizacijos atsiradimo motyvas yra morfologinis ir sisteminis žodžių formų trumpėjimas. Galimi konkuruojančios lokatyvų formų vartosenos motyvai – lokatyvinių konstrukcijų vartojimas beveik identiškoje semantinėje aplinkoje ir jose inesyvo ir iliatyvo atžvilgiu dominuojantys veiksmažodžiai.

RASA KURKAUSKIENĖ

Lietuvos edukologijos universitetas
rasa.kurkauskiene@leu.lt

Rytų aukštaičių šiaurinių panevėžiškių daiktavardžio linksniavimo tipai ir jų kitimo tendencijos

Rytų aukštaičių šiaurinių panevėžiškių daiktavardžio linksniavimo sistema tirta labai menkai. Apskritai, iki šiol nėra paskelbta šios srities **išsamių** morfologijos tyrimų. Parašyta keletas mokslinių (bakalauro, magistro) darbų apie panevėžiškiams priklausančias šnektas: 2005 m. S. Abušova magistro darbe aprašė Pasvalio ir Krinčino šnektos daiktavardį. 2008 metais R. Kurkauskienė apgynė bakalauro darbą tema *Joniškėlio šnektos veiksmažodis*. Tos pačios Joniškėlio šnektos daiktavardį bakalauro darbe analizavo J. Bielazarevičiūtė (2008). 2010 metais R. Kurkauskienė parašė ir apgynė magistro darbą *Joniškėlio šnektos būdvardis ir skaitvardis*. Dabartinę Sidabravo šnektos daiktavardžio sistemą bakalauro darbe aprašė J. Tvarijonaitė (2013).

Analizuojant bei aprašant rytų aukštaičių šiaurinių panevėžiškių kamienų tarpusavio sąveiką, jos tipus ir veikimo sąlygas, ketinama remtis naujais natūraliosios morfologijos tyrimo metodais¹. Šie metodai, anot A. Markevičiaus, teikia gerokai daugiau galimybių, atrandama naujų daiktavardžio kaitybos analizės sričių: kamienų produktyvumas, stabilumas, gramatinių kategorijų žymėtumas, linksnių formų ikoniškumas ir kt. (2008, 6). Apskritai aukštaičių tarmė šiuo metodu tyrinėta labai menkai².

Tyrime siekiama iširti šiaurinių panevėžiškių patarmės daiktavardžių linksniavimo tipus ir jų hierarchiją, parodyti, kad joje egzistuoja ne tik sąlyginė, bet ir natūrali daiktavardžių linksniavimo tvarka. Taip pat nustatyti, ar rytų aukštaičių šiaurinių panevėžiškių plote daiktavardžių linksniavimas tebėra trijų tipų, t. y.: vyriškojo (*u* (*iu*), *a*, *ia*₁, *ia*₂), moteriškojo (*ā*, *iā* ir *ē*) bei mišriojo (*i* ir priebalsinis (C) kamienai); pateikti rytų aukštaičių šiaurinių panevėžiškių daiktavardžių kamienų kaitos tendencijas.

Rytų aukštaičių šiaurinių panevėžiškių patarmės daiktavardžiai analizuoti sinchroniniu metodu, kurį 1977 m. pateikė A. Girdenis ir A. Rosinas³. Kiekviena daiktavardžių kaitybos klasė gretinta su visomis kitomis kaitybos klasėmis, aiškintasi, koks yra sutampančių linksnių galūnių skaičius, skaičiuotas linksnių vartojimo dažnis.

¹ Šis metodas kilo ir ypač išplito Vokietijoje ir Austrijoje XX a. 8 dešimtmečio pradžioje. Kalbamoji kryptis ir struktūrinės tendencijas kalbose apskritai, ir specifinius pakitimų procesus skirtingose kalbose aiškina iš dalies universaliais natūralumo principais.

² Natūraliosios morfologijos tyrimo metodais rėmėsi A. Markevičius, tyrinėdamas šiaurinius širvintiškius (Markevičius A., 2008, *Šiaurinių širvintiškių daiktavardžio linksniavimas ir jo istorija*. Daktaro disertacija. Vilnius: VU leidykla), taip pat A. Kaikarytė tirdama Joniškio šnektą (Kaikarytė A., 2010, *Joniškio šnektos daiktavardžio linksniavimo sistema*. Daktaro disertacija. Vilnius) bei Vitalija Karaciejūtė tirdama pietų aukštaičius (Karaciejūtė V., 2013, *Varėnos šnektos daiktavardžio linksniavimo sistema*. Daktaro disertacija. Vilnius).

³ A. Girdenis ir A. Rosinas indoeuropietiškus ir kamienus atitinkančius baltiškų ir lietuviškų kamienus vadina 1 ir 2 kamienais. O *i* ir priebalsinio kamienų daiktavardžius šie autoriai smulkiau suskirstė pagal gimines: *im*, *if*, *Cm* ir *Cf* (Girdenis, Rosinas 1977, 340).

ASTA LESKAUSKAITĒ

Lietuvių kalbos institutas
asta.leskauskaite@lki.lt

Gramatiniai variantai XXI a. pradžios Punsko ir kaimyninių vakarinių pietų aukštaičių šnektose

Aptardami dabartinių kalbų ir jų tarmių kaitą, įvairių pasaulio šalių lingvistai dažnai remiasi variacijos ir kitų modernių kalbotyros kryptių teorijomis. Prognozuojant tolesnę tarmių raidą ir likimą ypač akcentuojamas fonetinių ir fonologinių variantų reikšmingumas, o morfologiniams ir sintaksiniam variantams teikiamas gerokai mažesnis dėmesys. Toks požiūris, be abejonės, yra ir pagrįstas, ir suprantamas. Priežasčių, kodėl prioritetas teikiamas fonetiniam ir fonologiniam lygmenims, esama ne vienos. Pavyzdžiui, fonetiniai kitimai dažnai lemia ir kalbos ar tarmės gramatinės sistemos pokyčius. Be to, fonetiniai variantai dažnesni ir lengviau įvertinami, o identifikuoti ir analizuoti morfologinius bei sintaksinius variantus gerokai sudėtingiau. Variantiškumas gali būti susijęs su socialiniais kintamaisiais. Vis dėlto gramatinės sistemos kaita taip pat rodo kalbos ar tarmės kaitos kryptį, todėl turėtų dažniau patekti į tyrėjų akiratį. Tai ypač aktualu kalbant apie kalbinių arba tarminių kontaktų zonas.

Šiame pranešime aptariami Punsko bei gretimose vakarinėse pietų aukštaičių šnektose funkcionuojantys gramatiniai variantai, jų dažnumas ir reikšmė aptariamųjų šnektų gyvybingumui. Remiamasi medžiaga, per pastaruosius kelerius metus surinkta vykdant visuotinės dotacijos projektą *Šiuolaikiniai geolingvistikos tyrimai Lietuvoje: punktų tinklo optimizacija ir interaktyvioji informacijos sklaida* bei mokslo projektą *Lietuvių tarmių kaita XXI a. pradžioje: Punsko apylinkių šnektos*.

LIENE MARKUS-NARVILA

LU Latviešu valodas institūts
markusnarvila@yahoo.com

Savvaļas augu nosaukumi 17. gs. vārdnīcās un latviešu valodas izloksnēs

Floras nosaukumi ir sena un nozīmīga leksikas sastāvdaļa ne tikai latviešu valodas, bet arī baltu valodu kontekstā. Tie iekļauti gan *Latviešu valodas dialektu atlantā* (1999), gan *Baltu valodu atlantā* (2013). Augu nosaukumi rāda gan abu baltu valodu leksikas kopīgo areālu, gan semantiskās paralēles u. c. kopīgās iezīmes. Savvaļas augu nosaukumi fiksēti jau pirmajās vārdnīcās ar latviešu valodu: Georga Manceļa *Lettus* (1638) un *Phraseologia Lettica* (1638). Referātā tiks pievērsta uzmanība G. Manceļa vārdnīcās iekļauto savvaļas augu, kā arī atsevišķu Latvijā adventīvu un kultivētu augu, kas pārgājuši savvaļā (*driģene, idra, mārrutks, rutks, vērmele* u. c.), nosaukumiem – to fiksējumiem vārdnīcās un izplatībai mūsdienu izloksnēs.

Daļa 17. gs. avotos fiksēto leksēmu plaši sastopama arī latviešu valodas izloksnēs, īpaši Zemgales izloksnēs ap Augstkalni, kur mūža lielāko daļu dzīvojis G. Mancelis.

Daži piemēri. **Aweeschi** Madbeern ‘avenes’ *Rubus idaeus* (Phras. 1638: 225); kas kompaktā areālā sastopams dažās Zemgales izloksnēs, piem., Bēnē un Latgalē (Bērzgalē, Istrā, Kaunatā, Nautrēnos, Nirzā u.c.), *aviešas* ‘t. p.’ Zemgalē (Blīdenē, Jaunaucē), Latgalē (Baltinavā, Rugājos, Sakstagalā, Viļānos u. c.), *avieses* ‘t. p.’ Zemgalē (Augstkalnē, Bukaišos, Sņikerē, Tērvetē, Ukros, Vilcē, Zaļeniekos u. c.) (plašāk skat. LVDA 1999: 22. k.; BVA 2013: 242).

Ghlafenes Blawbeern ‘zilene’ *Vaccinium uliginosum* (Phras. 1638: 225); sal. arī *glāzene* ‘zilene’ Zemgalē (Bēnē, Bukaišos, Jēkabniekos, Penkulē, Sņikerē, Tērvetē, Ukros, Vilcē u. c.), *glāzine* ‘t. p.’ Dienvidrietumkurzemē (Bārtā, Dunikā, Nīcā, Rucavā, plašāk skat. LVDA 1999: 25. k.); sal. *glāzene* apv. (LLVVe).

Pelles=firriņi Wicken ‘sējas vīķis’ *Vicia sativa* (Phras 1638: 227); sal. arī *peļziņi* ‘wilde Erbsen mit gelben und blauen Blüten’ Kuldīgā, Lielsalacā, Mazsalacā, *peļziņi* *Vicia villosa* Ancē (ME III 199; EH II 222), *peļu zirnīts* ‘sējas vīķis’ Nīcā (Ēdelmane, Ozola 2003: 432).

Wahweres Porß ‘vaivariņi’ *Ledum palustre* (Phras. 1638: 225); sal. arī *vāveres* ‘vaivariņi’ Zemgalē (Augstkalnē, Jēkabniekos, Lielplatonē u. c.), *vāveri* ‘t. p.’ Augstkalnē, Bukaišos, Elejā, Platonē, Tērvetē, Vilcē, Zaļeniekos, arī *vāveriņi* ‘t. p.’ Bauņos, Bauskā, Dundagā, Lēdurgā, Olainē, Piltenē, Popē, Zālītē u. c. (ME IV 512; LVDA 1999: 18. k.; Ēdelmane, Ozola 2003: 402).

Cilmes ziņā G. Manceļa vārdnīcā ietvertie savvaļas augu nosaukumi ir gan mantoti (*avenē, dadzis, nāt-re, niedre, sūnas* u. c.), gan aizgūti. Lielākā daļa aizgūto leksēmu ienākusi no vācu valodas; sal., piem., **Kehrwels** Kerbelkraut ‘kārvele’ *Chaerophyllum* (Lettus 1638: 143) < vlv. kervele (ME II 377); **Mohres** Mōhren ‘pastinaks’ *Pastinaca sativa* (Phras. 1638: 331) < vlv. mor ‘Möhre’ (ME II 683); **Ringheles** Ringelblumen ‘ārstniecības kliņģerīte’ *Calendula officinalis* (Lettus 1638: 143) < vlv. *ringeles* (ME III 529; EH II 372; Sehwers 1953: 101). Savukārt no igauņu valodas leksēmas *sōster* aizgūta (ME III 1127), latviešu valodas leksēma **Suŕtringi, Suŕteres** Buchsbeern ‘jāņoga’ *Ribes* (Phras. 1638: 225), bet no slāvu valodām aizgūta, piem., leksēma **Kokali** Unkraut im Buchweizen ‘kokalis’ *Agrostemma githago*] (Phras 1638: 328; < kr. *кўколь* ME II 342) u. c.

Avoti un literatūra

- Baltu valodu atlants. Leksika 1: Flora. *Baltu kalbu atlasas. Leksika 1: Flora. Atlas of the Baltic Languages. Lexis 1: Flora.* Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, LU Latviešu valodas institūts, 2013.
- Endzelīns, Jānis, Hauzenberga, Edīte. *Papildinājumi un labojumi K. Milēnbaha Latviešu valodas vārdnīcai.* 1.–2. sējums. Rīga, 1934–1946.
- Ēdelmane, Inese, Ozola, Ārija. *Latviešu valodas augu nosaukumi.* Rīga : SIA "Augsburgas institūts", 2003.
- PHRASEOLOGIA LETTICA, Das ist: Täglicher Gebrauch der Lettischen Sprache. Verfertigt / durch GEORGIUM MANCELIVM, Semgallum, der H. Schrift Licentiatum &c. Ander Theil. Diesem ist beygefüget das Spruchbuch Salomonis. Zu Riga Gedruckt vnnnd Verlegt durch Gerhard Schröder / 1638.
- Latviešu literārās valodas vārdnīca.* Elektronisks resurss. Pieejams: www.tezaurs.lv/llvv [Pēdējo reizi sk. 27.05.2015.].
- Latviešu valodas dialektu atlants.* Leksika. Karšu un komentāru autori B. Bušmane, B. Laumane, A. Stafecka u. c. Rīga : Zinātne, 1999.
- LETTUS, Das ist Wortbuch / Sampt angehegtem täglichem Gebrauch der Lettischen Sprache; / Allen vnd jeden Außheimischen / die in Churland / Semgallen vnd Lettischem Liefflande bleiben / vnd sich redlich nehmen wollen / zu Nutze verfertigt / Durch / GEORGIUM MANCELIVM Semgall. der H. Schrift Licentiatum &c. Erster Theil. Gedruckt vnnnd verlegt zu Riga / durch Gerhard Schröder / Anno M. DC XXXVIII [1638].
- Milēnbahs, Kārlis. *Latviešu valodas vārdnīca.* Redīgējis, papildinājis, turpinājis Jānis Endzelīns. 1.–4. sējums. Rīga, 1923.–1932.

VIOLETA MEILIŪNAITĒ

Lietuvių kalbos institutas
violeta.meil@gmail.com

Rytų aukštaičių panevėžiškių šnektų raidos (kaitos) bruožai

Pranešime remiamasi nauju geolingvistiniu požiūriu, kad lietuvių kalbos patarmes galima skirstyti ne tik į centricines ir periferines, bet ir nustatyti jų gyvybingumą. Šiuo aspektu galima išskirti silpnąsias ir stipriasias patarmes. Pastarosios pasižymi didesniu prestižu, yra plačiau vartojamos, linksta plėstis į gretimų silpnųjų patarmių teritorijas ir geriau išlaiko savo ypatybes. Kalbant apie rytų aukštaičių panevėžiškių patarmę keliama du pagrindiniai tikslai: 1) pagrįsti teiginį, kad ji laikytina stipriąja, ir 2) gretinant skirtingo laiko duomenis apžvelgti pagrindinius panevėžiškių patarmės šnektų raidos (kaitos) bruožus.

Panevėžiškiai yra viena iš didžiausių lietuvių kalbos ir didžiausia iš rytų aukštaičių patarmių. Ji apima vakarinę rytų aukštaičių dalį, kurioje susitelkę palyginti geras gyvenimo sąlygas siūlantys gyvenamieji punktai. Dėl geresnės ekonominės padėties (mažesnis nedarbo lygis) ir labiau išvystytos infrastruktūros (ligoninės, mokyklos, prekybos vietos ir pan.) jie tampa traukos objektu kaimyninių patarmių atstovams ir palyginti stipriai veikia gretimas rytų aukštaičių anykštėnų ir vakarų aukštaičių šiauliškių patarmių šnektas. Įsiliejant kitų patarmių atstovams, veikiant bendrinei kalbai ir dėl natūralios kaitos panevėžiškių patarmė kinta. Šiame pranešime aptariami fonetikos ir morfologijos pokyčiai nustatyti remiantis naujausiu garso įrašų ir Antano Baranausko užrašytų tarminių tekstų medžiagos gretinimu. Didžiausias dėmesys skiriamas vadinamosios stipriosioms ypatybėms ir jų vartojimo pokyčiams.

ERIKA MERKYTĖ-ŠVARCIENĖ

Vilniaus universitetas
emerkyte2002@yahoo.com

Jaunosios kartos šiauliečių naivioji tarmių klasifikacija

Nors perceptyviosios dialektologijos principais grįstų tyrimų Lietuvoje vis daugėja (pasaulyje jų gausu), tačiau dar yra gana menkai. Viena pagrindinių perceptyviosios dialektologijos strategijų – mentalinis žemėlapis. Tai savotiškas metodas, kuriuo remiantis siekiama išsiaiškinti naiviųjų kalbos bendruomenės narių kalbinį, kultūrinį sąmoningumą. Mentalinio žemėlapio negalima prilyginti kartografiniam žemėlapiui su tikslia izoglosių sistema ir tikėtis visiško tikslumo. Remiantis mentalinio žemėlapio metodu gautais duomenis galima išsiaiškinti tam tikrą ugdymo, kalbinio ir geografinio prusinimo taikomąjį aspektą. Taigi pranešimo tyrimo **objektas** – vakarų aukštaičių šiauliškių geolingvistinė kompetencija. Pranešimo **tikslas** – ištirti jaunųjų vakarų aukštaičių šiauliškių mentalinius žemėlapius ir palyginti juos su realia tarmių klasifikacija. **Uždaviniai** šiam tikslui pasiekti:

- 1) trumpai aptarti mentalinio žemėlapio principą dialektologijos tyrimuose ir tokių tyrimų tradiciją Lietuvoje;
- 2) taikant anoniminį anketavimą sukaupti duomenis;
- 3) išanalizuoti sukauptus duomenis vadovaujantis perceptyviosios dialektologijos principais.

Pranešime pristatomi ir analizuojami vakarų aukštaičių šiauliškių tarminiam regione surinkti duomenys. Duomenys surinkti pasitelkus moksliniame projekte „Bendrinės kalbos vieta mentaliniame lietuvių kalbos žemėlapyje“ naudojamą tyrimo instrumentą – anketą *Tarminio kalbėjimo ir bendrinės kalbos vertinimas*. Iš viso tyrime dalyvavo 144 vakarų aukštaičių šiauliškių tarminio regiono tiriamieji.

Pranešime keliama **hipotezė**: jaunosios kartos vakarų aukštaičių šiauliškių, teigiančių, kad moka kalbėti tarmiškai, mentaliniai žemėlapiai yra tikslesni nei teigiančių, kad tarmiškai kalbėti nemoka.

DANGUOLĒ MIKULĒNIENĒ

Lietuvių kalbos institutas
danguole.mikuleniene@lki.lt

Prognostiniai tarmių tyrimai daugiadimensės dialektologijos požiūriu

XXI a. pradžioje pamažu beįsitvirtinanti geolingvistinė lietuvių tarmėtyros kryptis susijusi su *tarmių gyvybingumo* teorija. Naujas požiūris lemia platesnį tarmių tyrimo lauką ir teikia naujų galimybių.

Nuo pat tarmėtyros atsiradimo iki XX a. pabaigos tarmės tirtos kaip uždarnos kalbos sistemos: pavyzdžiui, taikytas atrankinis tarminių duomenų rinkimas (iš pateikėjų, atitinkančių NORM kriterijus). Tas pats pasakytina ir apie jų tyrimą. Paprastai (gimtatarmiai) tyrėjai atlikdavo ir atrankinę tarminių faktų (pavyzdžiui, būdingųjų tarmės fonetinių požymių) analizę.

Pranešime aptariamos iki šiol lietuvių dialektologijoje palyginti menkai išnaudotos sociolingvistikos teikiamos galimybės, geriausiai atsiskleidžiančios vietinės bendruomenės socialinių tinklų tyrimais. O besiplečianti tiriamoji erdvė (geografinė, kultūrinė, socialinė ir kt.) turi būti vertinama ne tik tyrėjų, bet ir pateikėjų, t. y. kalbos vartotojų, požiūriu.

Be šių dimensijų, įvertintų kiekybiniais metodais, negalima konstruoti prognostinio vietinio kalbos varianto modelio.

LINA MURINIENĒ

Lietuvos edukologijos universitetas
lina.muriniene@leu.lt

Naujosios Akmenės jaunimo kalba: tradicinės tarmės relikvai ir inovacijos

Pranešimu numatoma apžvelgti šiaurės žemaičių telšiškių rytiniame pakraštyje esančio miesto – Naujosios Akmenės – jaunimo kalbos ypatybes. Pranešime iš esmės koncentruojamasi į tarmės fonetikos ir prozodijos pokyčius. Gramatikos ir leksikos dalykai paminimi tik patys svarbiausi.

Teiginiai remiami naujausiu 2015 metais pranešimo autorės atliktu Naujosios Akmenės šnektos tyrimu. Imtis tokio tyrimo paskatino keletas priežasčių: pirma, neseniai atlikto Lietuvių kalbos instituto projekto „Šiuolaikiniai geolingvistikos tyrimai Lietuvoje: punktų tinklo optimizacija ir interaktyvioji tarminės informacijos sklaida“ (vadovė prof. Danguolė Mikulėnienė) rezultatai; antra, Lietuvos edukologijos universitete atliekami tarmėtyros darbai (iš pastarųjų ypač minėtinas 2014 metais sėkmingai apgintas Gabrielės Rubežiuotės bakalauro darbas „Žemaičių tarmės ypatybės Mažeikių miesto jaunimo kalboje“ (darbo vadovė doc. Rima Bakšienė)) ir, trečia, pačios autorės siekis naujai pažvelgti į gimtosios akmeniškių šnektos pokyčius.

Atlikto tyrimo rezultatai rodo, kad jau susiformavęs visiškai naujas miesto kalbos darinys, mažą sąlyčio taškų beturintis su tradicine tarme. Daugelis esminių – skiriamųjų – šiaurės žemaičių telšiškių patarmės fonetikos ypatybių, galima sakyti, išnykusios: dvibalsių [e̞i], [o̞u] vartojimas [ie], [uo]; afrikatų [č], [dž] atliepimas [tʰ], [dʰ]; dvibalsių [ai], [ei] vienbalsinimas tiek žodžių galūnėse, tiek šaknyse. Kita vertus, yra ir labai nuosekliai išlaikomų ypatybių, pavyzdžiui, balsių [e̞·], [o̞·] dvibalsinimas, ilgųjų balsių trumpinimas (dažnai iki pusilgio) nekirčiuotuose skiemenyse. Tvirčiau išlaikyta tradicinė prozodija, ypač kirčio atitraukimas iš galinio trumpojo ar ilgojo cirkumfleksinio skiemens.

IEVA OZOLA

Liepājas Universitāte
ieva.ozola@liepu.lv

Pronomenu dialektālo formu lietojums Dienvidkurzemes izloksnēs

1. Dienvidkurzemes izloksnēs reģistrētas vairākas dialektālas pronomenu formas: nelokāmi piederības pronomeni *mana, tava, sava*, personas pronomenu instrumentālis *mumis, jumis*, norādāmo pronomenu instrumentālis *šies, ties* u. c. (Rudzīte 1964: 123–128; Bušmane 1989: 194–199). Daļā pirmo izloksņu aprakstu (Ābele 1927; Ābele 1929) norādīts uz dažu formu lietojumu reti vai tikai vecākās paaudzes valodā, bet citur, piem., Pērkonē, nav komentāru par lietošanas biežumu (Valtere 1938). Tomēr visas minētās pronomenu formas dažās Dienvidkurzemes izloksnēs reģistrētas arī 20. gs. beigās un 21. gs. sākumā, tāpēc skaidrojami to saglabāšanās cēloņi un saikne ar izloksnes lietošanas sfērām.
2. 20. gs. 50.–60. gados, kad visās izloksnēs tiek veikta latviešu valodas dialektu atlanta aptauja, Dienvidkurzemē reģistrētas galvenokārt rakstu valodas pronomenu formas, dialektālās – paralēli tām vai retāk, piem., Aizviķos *mana laikā ar spriguļiem vaīr nekūla; tās ir mana stādītas ābeles* (1955); Bārtā *mana* raksturota kā senāka forma (1960); Dunikā *katram pīrkstam jāū i sava nuōsaūkums* (1958); Rucavā *tad jāū mumis vaīsc nedeva; kuō jumis pateīkt; mana vīrs laīvas taīsija;katram ir sava dārps* (1967). Atbilstoši aptaujas metodikai ziņas iegūtas no vecākās paaudzes izloksnes pratējiem.
3. Var pieņemt, ka daži 20. gs. pirmās puses izloksņu aprakstu autoru secinājumi par pronomenu dialektālo formu retu lietojumu radušies tādēļ, ka pētīta daļa izloksnes apgabala, piem., Rucavā *mumis, jumis* dzirdēts tikai no kādas astoņdesmitgadīgas sievas (Ābele 1927: 125), taču apraksts veidots izloksnes centrā – Paurupē –, bet citu Rucavas pagasta ciemu runa atšķiras, ko atzinusi pati Anna Ābele (Ābele 1927: 112). Vēl mūsdienās Nidas un Papes (Rucavas perifērie ciemi) dažu vecākās paaudzes teicēju runā šīs formas lietotas (arī Ozola 2007: 387–388), piem., *jumis vajahēja tās visas saraūt Līguō diēnu; es nezīnu, kāda te jumis i* (2004); *es sava befnamis duōdu uōlas* (2006). Perifērijas ciemos Rucavā 1967. gadā vākti arī dialektu atlanta materiāli, tāpēc tie dzīvajā lietojumā uzrāda visu valodas līmeņu dialektālās iezīmes.
4. Novadnieciskajai pašapziņai izloksņu saglabāšanā ir arvien lielāka nozīme: izloksne tiek lietota ne tikai neformālajā saziņā, bet – Dienvidkurzemē ierobežoti – arī citās saziņas sfērās. Piem., Rucavas novada izdevumā “Duvzares Vēstis” par tradicionālās kultūras pasākumiem tiek rakstīts izloksnē, tekstos lasāmas arī dialektālās pronomenu formas: nelokāmie piederības pronomeni (*vaig pašām sava tautas tērpū; katram laikam sava receptes; kā bi mana vecaimātei*), personaspronomenu instrumentālisdatīva funkcijā (*mumis priekš rumulēšanās stipri pa auksts; mumis ar pirmo piegājienu nesanāk*), norādāmo pronomenu dialektālie locījumi (*to paprasa citij*) u. c.
5. Pieaug atsevišķu ģimeņu un personību loma gan materiālā, gan nemateriālā kultūras mantojuma, t. sk. izloksnes, saglabāšanā, piem., izdevumā “Duvzares Vēstis” rakstus rucavnieku valodā gatavo vienas Rucavas dzimtas pārstāves.

Literatūra

- Ābele, Anna. 1927. Par Rucavas izloksni. *Filologu biedrības raksti*. 7, 112–128.
- Ābele, Anna. 1929. Gramzda draudzes izloksnes. *Filologu biedrības raksti*. 9, 90–113.
- Bušmane, Brigita. 1989. *Nīcas izloksne*. Rīga: Zinātne.
- Duvzares Vēstis. Rucavas novada Domes informatīvais izdevums, arī <http://www.rucava.lv/index.php/dv>.
- Ozola, Ieva. 2007. Gramatiskās īpatnības un to pārmaiņas rucavnieku valodā. *Rucavā, tur Paurupē... Etnogrāfija, folklorā, valoda*. Liepāja: LiePA, 379–400.
- Rudzīte, Marta. 1964. *Latviešu dialektoloģija*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Valtere, Emma. 1938. Pērkonē izloksne. *Filologu biedrības raksti*. 18, 123–135.

TATJANA PAKALNE

Latvijas Universitāte
 tatjana.kuznecova@gmail.com

Deverbāli atvasinājumi ar piedēkli *-īb-*: semantikas, saistāmības jautājumi

Mūsdienu latviešu valodā ir aktivizējusies lietvārdu darināšana ar piedēkli *-īb-* no verba ciešamās kārtas tagadnes un pagātnes divdabja. Šajos atvasinājumos saskatāmas daudzveidīgas verba un divdabja īpašību izpausmes. Produktivitātes aprēķiniem pētījumā izmantots korpuss LVK2013, salīdzinājumam – arī tīmeklis-1.0. Atvasinājumu ekscerpēšana veikta no abiem korpusiem. Lietojuma konteksta un saistāmības izpētē izmantoti korpusi un vietnē google.lv sameklējami teksti.

Korpusā LVK2013 atvasinājumiem no ciešamās kārtas tagadnes un pagātnes divdabja formāli atbilst, attiecīgi, 2105 un 2610 vārdlietojumi, 110 un 146 vārdi, 48 un 43 hapax legomena, P – 0,0228 un 0,0165. Abu vārddarināšanas tipu vārdlietojumu skaitā liels īpatsvars ir dažiem bieži lietotiem, vairāk vai mazāk leksikalizētiem vārdiem, piem., *nepieciešamība, pieejamība, esamība, iespējamība* un *nodarbinātība, atbilstība, vienotība, padotība*.

No daudziem verbiem atvasināti abu tipu vārdi: *pārmantojamība – pārmantotība, izpētītība – izpētāmība*. Tomēr ne vienmēr šādi pāri ir valodas lietojumā konstatējami: *aizgrābtība – ?aizgrābjamība, aizsniedzamība – ?aizsniegtība*. Atsevišķos gadījumos vērojama abu tipu atvasinājumu nozīmju pārklāšanās, piem., vārdu *citējamība – citētība, atbilstība – atbilstamība* lietojumā.

Lai gan visbiežāk atvasinājumi darināti no nereflēksīviem transitīviem verbiem, pastāv arī atvasinājumi no nereflēksīviem intransitīviem verbiem (*uzliesmojamība, neiztrūkstamība*) un reflēksīviem transitīviem (*apzinātība*) un netransitīviem verbiem (*saspēlētība*). Atsevišķi aplūkojami atvasinājumi ar nolieguma nozīmi.

Vairuma atvasinājumu vārdlietojumu nozīmēs priekšmetiskotā veidā īstenojas viena vai vairākas no motivētājvārda leksiskajām nozīmēm: ‘pārvaldīt valsti’ – *valsts pārvaldāmība*, ‘pārvaldīt resursus’ – *resursu pārvaldāmība*, ‘pārvaldīt valodu’ – *valodas pārvaldāmība*. Leksikalizētiem atvasinājumiem atbilstošos vārdlietojumos iespējama gan leksikalizētā, gan regulārā nozīme: *pakļautība tirgus riskam, ministrijas pakļautībā*.

Atvasinājumos realizējas ciešamās kārtas divdabim raksturīgas nozīmes, piem., tagadnes divdabja nozīme ‘iespēja, iespējamība’ (*prognozējamība, izpētāmība*) un ‘vajadzība, nepieciešamība’ (*steidzamība, nosodāmība*, kontekstā – piem., *atbalstāmība, atmaksājamība*). Daļai divdabju piemītošā spēja veidot salīdzināmās pakāpes atvasinājumos parādās kā ‘pakāpes’ nozīme, kas var kontekstā izpausties eksplīcīti, piem., no atvasinājuma atkarīgā apzīmētājā – *vāja vispārināmība, augsta skaldāmība, palielināta izmaināmība, lielāka neapmierinātība* vai citu vārdkopas komponentu, tajā skaitā galvenā komponenta, leksiskajās nozīmēs: *adresē jamības paaugstināšana, apzinātības pieaugums, samērā nepietiekama izpētāmības pakāpe, apzinātības līmeņa celšana, pieaug apzinātība*.

Abu tipu atvasinājumi teikumā bieži saistās ar motivētājverbam raksturīgiem argumentiem. Motivētājverba gramatiskais subjekts visbiežāk realizējas kā prepozitīvs subjekta ģenitīvs pirms intransitīvu verbu motivētiem atvasinājumiem: *ūdens nenogurdināmā nerimtība; populācijas izdzīvotība; reliģijas jēdziena sakņotība Rietumu kultūrā*, bet tiešais objekts – kā prepozitīvs objekta ģenitīvs pirms transitīvu verbu motivētiem atvasinājumiem: *skolas sadalītība divās ēkās; krājuma izmantotības pieaugums; paņēmienu, nosacījumu, pieeju apzinātība*. Daļai atvasinājumu no transitīviem verbiem konstatējams kā objekta, tā subjekta ģenitīvs: *virsmas / mitruma absorbējamība; pamatņu / ūdens uzsūcamība*.

MEILUTĒ RAMONIENĒ

Vilniaus universitetas
meilute.ramoniene@flf.vu.lt

Tarmės vartojimas ir socialinė vertė Lietuvos miestuose

Spartūs socialinio, politinio, ekonominio ir kultūrinio gyvenimo pokyčiai veikia kalbinį visuomenės narių elgesį, kalbinių atmainų pasirinkimą ne tik viešajai, bet ir privačiai vartosenai. Urbanizacijos ir didėjančios gyventojų migracijos poveikis ypač akivaizdus miestų ir miestelių gyventojų kalbinių atmainų pasirinkimui, bendrinės kalbos ir tarmių vartojimui įvairiose srityse. Pranešime bus analizuojamas tarmės pasirinkimas privačių ir viešų sferų komunikacijai skirtingų Lietuvos etnografinių regionų (Aukštaitijos, Žemaitijos, Suvalkijos ir Dzūkijos) miestuose. Remiantis didelės imties (daugiau nei 4 tūkstančiai respondentų) sociolingvistinės apklausos ir kokybinių interviu duomenimis, pranešime bus nagrinėjamas deklaruojamas kalbinis elgesys ir kalbinės nuostatos tarmių atžvilgiu skirtingo dydžio Lietuvos miestuose. Žvelgiant į skirtingų etnografinių regionų duomenis, bus analizuojama įvairių socialinių veiksnių (amžiaus, lyties, išsilavinimo, socialinio statuso) ir kalbinių nuostatų, atvirojo bei paslėptojo tarmės ir bendrinės kalbos prestižo įtaka tarmės vartojimui.

REGINA RINKAUSKIENĖ

Lietuvos edukologijos universitetas
regina.rinkauskiene@leu.lt

Naujausi morfologiniai kitimai rytų aukštaičių uteniškių patarmėje

Kaip rodo naujausi tarmių duomenys, rytų aukštaičių uteniškių patarmėje kinta ne tik fonetinės, bet ir tradicinėmis laikytos morfologijos ypatybės.

Pranešime aptariamos šios morfologijos ypatybės: dviejų vietininkų vartojimas, asmeninių įvardžių supletyvinės paradigmos išlaikymas, dviskaitinės vardažodžių formos, įvardžiuotinių būdvardžių formos, vardažodžio ir veiksmožodžio kamienų svyravimo atvejai, tarminės tariamosios nuosakos formos, ilgesnės prielinksnių ir priešdėlių formos. Skiriama dėmesio ir siekinio bei būdinio vartojimui.

Naujausi duomenys rodo, kad iš morfologijos ypatybių geriausiai išlaikomos dvi: iliatyvo vartojimas – jis labai retai keičiamas prielinksnio *i* + *galininkas* konstrukcija. Taip pat labai gyvos daugiskaitos naudininko dviskaitinės formos.

CHRISTA SCHNEIDER

University of Bern
christa.schneider@germ.unibe.ch

Dialect prestige in contemporary Lithuania – a pilot study

Sociolinguistics is a relatively new research field in Lithuania. Studies in perceptual dialectology, as suggested by Dennis Preston from the 1980s on, are not found in Lithuania so far, even if the language situation is very suitable for such research projects. During a stay abroad in Lithuania, I became aware of a certain discomfort of Lithuanian students when asked to speak in their traditional dialect. Today, many Lithuanians do not speak a traditional dialect (cf. Zinkevičius 1994) any more and if they do, they use dialect only in private, informal situations. For me as a speaker of a high prestige Swiss German dialect, such a situation is hard to imagine, even if not unusual compared to other dialect situations like those in Germany or to some extent also in the United Kingdom.

In 2013, I decided to have a closer look at dialect use and dialect prestige among students at the Vilnius University. I wanted to find out, whether the questioned students think Lithuanian dialects have a low prestige, if they regard their dialects as a part of their identity, or if the Lithuanian dialects are only preserved as cultural heritage today and therefore keep a certain prestige. In order to answer these questions, both a qualitative and quantitative approach was needed. I therefore designed a questionnaire, which was completed by 285 students of the University of Vilnius, but also included interviews with language experts in my study.

More than 90% of the questioned students declared to be Lithuanian and to speak Lithuanian as their mother tongue. Only around 50% of all informants indicated to speak a dialect. Asked about their impression of the dialect's prestige, almost 70% answered that the traditional Lithuanian dialects have a low prestige. More than 90% of the questioned dialect speakers understand dialect as a part of their identity in spite of the dialect being a low prestige variety, as discussed before. The traditional Lithuanian culture is strongly connected with some dialects and it is therefore easy to understand why dialects are understood as a part of Lithuanians' cultural heritage. To sum up, the present study may indeed make clear that the traditional Lithuanian dialects have a rather low prestige, but it seems as if they are no longer treated as an everyday language, but more as an important and well preserved part of the very rich Lithuanian tradition and culture.

References

- Preston, Dennis (1999). *Introduction*. In: Dennis Preston (Hrsg.), *Handbook of Perceptual Dialectology*, Vol. 1. Amsterdam: John Benjamin Publishing Company.
- Schneider, Christa (2013). *Die litauischen Dialekte: Dialect Death durch Low Prestige, Identitätsmerkmal der Litauer oder nur noch Kulturgut?* Bern: Unpublished master thesis.
- Zinkevičius, Z. (1994). *Lietuvių kalbos dialektologija*. Vilnius, Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

FLORIAN SOMMER

Universität Zürich
florian.sommer2@uzh.ch

Lietuviškosios G. Wenkerio anketos (XIX a.) – jų lingvistiniai bruožai ir reikšmė dialektologijai

Die litauischen Wenkerbögen – sprachliche Merkmale und dialektologische Bedeutung

Im Forschungszentrum Deutscher Sprachatlas in Marburg befinden sich 59 dialektologische Fragebögen mit litauischem Material, das in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts erhoben wurde (siehe J. Fleischer und F. Sommer, Litauische Materialien im Archiv des Forschungszentrums Deutscher Sprachatlas Marburg, in: Archivum Lithuanicum 14 [2012], 417–436). Diese Bögen bieten die sogenannten „Wenkersätze“ (siehe <http://www.regionalsprache.de/wenkerbogen.aspx#WS40>) in litauischer Übersetzung, sowie Informationen zu Sprachverhältnissen in den einzelnen Ortspunkten und weitere (sozio-)linguistisch verwertbare Angaben. Die Bedeutung der litauischen Materialien im Deutschen Sprachatlas liegt nicht nur in ihrem Alter und der Tatsache, dass sie, insofern sie dialektale Merkmale abbilden, wichtige Zeugnisse für ein Mundartengebiet darstellen, das seit nach dem zweiten Weltkrieg teils verschwunden, teils allumfassend restrukturiert worden ist. Von grosser Wichtigkeit ist auch die Art der Erhebungsmethode, die innerhalb der litauischen Dialektologie einzigartig ist.

Im vorliegenden Beitrag sollen, ausgehend von einer exhaustiven Analyse des Materials, die linguistischen Profile der einzelnen Bögen herausgearbeitet und deren sprachliche Merkmale gegeneinander abgeglichen werden, wobei der Schwerpunkt auf morphosyntaktischen Fragestellungen liegen wird.

Durch ihre strukturelle Anlage eignen sich die Wenkerbögen optimal für solche komparatistischen Ansätze, da sie als Paralleltexte direkte Vergleichbarkeit gewährleisten und Differenzen messbar werden. Auf diese Weise wird sich auch ein feinmaschiges kartographisches Netz der litauischen Sprachlandschaft in Preussisch-Litauen zeichnen lassen, dass gleichzeitig auch das historische Bild dieser dialektalen Gebiete schärfer hervortreten lassen wird.

Der Beitrag versteht sich somit zum einen als empirisch-deskriptive Studie eines bestimmten historischen dialektalen Sprachraums, zum anderen aber – darauf aufbauend – als methodologischen Beitrag zur Problematik historischer Daten im Sinne einer sprachdynamischen Dialektologie.

ANNA STAFECKA

LU Latviešu valodas institūts
anna.stafecka@inbox.lv

Latgaliskās izloksnes 21. gadsimtā: sociolingvistisks ieskats

Latvijas austrumu daļā – Latgalē un Vidzemes ziemeļaustrumos – runātās latgaliskās izloksnes pieder pie augšzemnieku dialekta. Gandrīz 300 gadu (1629–1917) augšzemnieku dialekta teritorija ir bijusi sadalīta ar valsts robežu, jo pēc Altmarkas miera līguma 1629. gadā Latgale joprojām palika Polijas pakļautībā, bet Vidzeme nonāca zviedru un vācu ietekmē, kā rezultātā latgalisko izloksņu attīstības procesus ietekmēja atšķirīgi ekstralingvistiskie faktori.

Veidojoties literārās vai rakstu valodas normām, norisinās integrācijas process jeb izloksņu tuvināšanās un nivelēšanās. Vidzemes latgaliskās izloksnes pakāpeniski sāka tuvināties uz vidus dialekta pamata izveidotajai latviešu rakstu valodai, bet Latgalē 18. gadsimta vidū izveidojās sava rakstības tradīcija, balstīta uz Dienvidlatgales izloksnēm un polisko ortogrāfiju, kam bija ievērojama loma latviskās identitātes, jo sevišķi vietējās latviešu valodas saglabāšanā šajā novadā.

Pēc II pasaules kara Vidzemes latgalisko izloksņu lietojums bija saistīts galvenokārt ar sadzīvi – to lietoja galvenokārt ģimenē, saziņā ar radiem un kaimiņiem, taču Latgalē izloksņu lietojuma sfēra bija nedaudz plašāka – dievkalpojumi katoļu baznīcās notika galvenokārt latgaliski, retumis latgaliski notika arī vietējie kultūras pasākumi.

20.gs. beigā, bet jo īpaši 21.gs. sākumā situācija ir mainījusies, arvien pieaugot literārās valodas ietekmei, kā rezultātā izloksņu lietojums sarūk. Vidzemes latgaliskās izloksnes, kā to rāda projekta izpildītājas Sarmītes Balodes pētījumi Kalnienā un Stāmerienā, retumis vairs runā tikai ģimenēs tālu no centra, kaut izloksņu pēdas saglabājas pat jaunākās paaudzes runā (ir tikai lauztā un krītošā, bet nav stieptās intonācijas, šaurā *e*, *ē* lietojums latviešu literārās valodas *a* un *ā* vietā, vairākas specifiskas morfoloģiskās īpatnības u.c.).

Latgalē iegūti dati no 3 dažādām izloksnēm – lauku apdzīvotās vietas Nautrēniem, kur ir viendabīgs nacionālais sastāvs (96% latviešu), Viļāniem, kur ir jaukts nacionālais sastāvs un mazpilsēta centrā, kā arī lauku teritorijai Višķiem ar jauktu nacionālo sastāvu. Visās minētajās vietās izloksnē runā, arī dievkalpojumi baznīcās pārsvarā notiek latgaliski. Viļānos ārpus mājas, kā arī ar jauno paaudzi vairumā gadījumu runā literārajā valodā ar izteiktām izloksnes īpatnībām. Višķos izloksnē izvairās runāt jaunākā, sabiedriskos pasākumos – arī vidējā paaudze. Atšķirīga situācija ir Nautrēnos, kur izloksnē runā visu paaudžu runātāji, arī kultūras pasākumi pārsvarā notiek izloksnē. Skolā fakultatīvi māca latgaliešu rakstu valodu, iespējams, tas arī veicina lokālpatriotismu. Arī apdzīvoto vietu nosaukumi oficiālajā saziņā šeit tiek lietoti vietējā formā.

Savāktais valodas materiāls tika salīdzināts ar 20.gs. otrās puses vākumiem un liek secināt, ka gan Latgales, gan Vidzemes latgaliskajās izloksnēs specifiskās valodas īpatnības zūd. It īpaši tas vērojams leksikā, retāk morfoloģijā un fonētikā. Latgalē arī vecākās un vidējās paaudzes informanti cenšas lietot adaptētus literārās valodas vārdus, taču brīvā stāstījumā parasti lieto izloksnei raksturīgos vārdus un formas.

Pētījumi rāda, ka izloksnes prestižs parasti ir saistīts ar vietējo kultūrvidi un savas identitātes apziņu, taču izloksnei raksturīgās valodas parādības arvien vairāk nivelējas.

JANINA ŠVAMBARYTĖ-VALUŽIENĖ

Lietuvių kalbos institutas
 janina.valuziene@gmail.com

Savitas kalbinis reiškinys šiauliškių plote (remiantis LKA punkto Nr. 73 medžiaga)

Pranešimo tikslas – pristatyti LKA punkto Nr. 73 savitą (lokalų) kalbos reiškinį.

Tiriamasis objektas – unikalus iki šių dienų išlikęs gatvinio režinio tipo Dargaičių kaimas (Gruzdžių sen., Šiaulių r.).

Tiriamoji medžiaga – 2013 m. tarminiai įrašai. Apklausti 5 vyriausiosios kartos vietiniai Dargaičių kaimo respondentai: 3 moterys (R2 (1923), R3 (1947), R5 (1953)) ir 2 vyrai (R1 (1926), R4 (1951)). Įrašai saugomi LKI Tarmių archyve.

Taikomi tarminių įrašų analizės, lyginamasis metodai ir kalbinės prognozės.

Vaš patarmė kalbininkų laikyta pereigine, pereinamąją tarpe tarp vakarų ir rytų dialektų (Zinkevičius 1994: 39; Lktch 2004: 60; Vaš 2007: 25), turi tarmių sąveikos reiškinų ir jų savito vartojimo atvejų.

Dargaičių tarminiuose įrašuose tokios sąveikos reiškiniai rodo, kad jų paplitimas yra kur kas platesnis, nei iki šiol nurodoma kalbiniuose leidiniuose.

Apie emfatinės dalelytės paplitimą vaš septintame XX a. dešimtmetyje yra rašiusi Grinaveckienė (LLK, 1962: 266) ir nurodžiusi, kad pietinėje Šiaulių rajono dalyje *-ai* dažnai pridedama prie visų veiksmažodžių esamojo laiko kamienų. Šis reiškinys minimas ir LKG (LKG II 1971: 132). Kaip emfatinės dalelytės priaugimo prie veiksmažodžio reiškiniai varijuoja atskirose vietovėse, nėra plačiau tirta.

Dalelytės *-ai* priaugimas prie veiksmažodžio būtojo dažninio laiko aptinkamas ir Dargaičiuose, plg. *būdavai, eidavai, gaudavai*. Šiame kalbiniame punkte veiksmažodžio esamojo laiko trečiasis asmuo turi unikalią ir savitą raišką: šalia *-ai* dar yra pridedama ir *-gi* (*gė, gei*), sudaranti dvigubą emfatinę dalelytę *-agi, -agė, -agei*, pvz.: *nuomojagi* (nuomoja), *pamategi* (pamatė), *gaminagė* (gamina), *ateinagei* (ateina), *atsiimagei* (atsiima), *dirbagei* (dirba), *duodagei* (duoda), *gyvenagei* (gyvena), *įvedagei* (įveda), *smirdžagei* (smirdi), *šutinagei* (šutina), *turagei* (turi), *važiuojagei* (važiuoja), *vežagei* (veža).

Šis lokalus kalbinis reiškinys yra nykstantis, nes vietinių gyventojų kalboje jau ir dabar pastebimas trumpųjų formų *ein, neš, vež* vartojimas.

Tokio kalbinio reiškinio, gyvuojančio daugiau nei 90 metų, priešastys yra plačiau ir nuosekliau tirtinos, nes jos gali būti susijusios ir su kalbos ritmo dalykais, ir su kalbančiojo stiliaus dalykais, ir su ideolektu, ir su fonetine veiksmažodžio vartojimo sakinėje aplinka.

Išsilaikyti reiškiniui iki XXI a. įtakos galėjo turėti ir kaimo neišsiskirstymas vienkiemiais.

Literatūra

- | | |
|--|--|
| Grinaveckienė, Elena „Kai kurios lietuvių kalbos tarmių ypatybės (iš 1961 metų dialektologinių ekspedicijų)“ – <i>Lietuvių kalbotyros klausimai</i> , t. 5, 1962, 264–269. | Vaš – <i>Vakarų aukštaičiai šiauliškiai</i> . Mokomoji knyga. Sudarė Rūta Kazlauskaitė, Lionė Lapinskienė, Rima Bacevičiūtė, Vilnius: LKI, 2007. |
| LKG – <i>Lietuvių kalbos gramatika</i> , t. 2. Vyr. red. K. Ulvydas. Vilnius: Mintis, 1971. | Zinkevičius, Zigmantas. <i>Lietuvių kalbos dialektologija</i> . Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1994. |
| Lktch – <i>Lietuvių kalbos tarmių chrestomatija</i> . Mokslinė redaktorė Laima Grumadienė. Vilnius: LKI, 2004. | |

DIANA VAITMONIENĒ

Lietuvių kalbos institutas
diana.vaitmoniene@gmail.com

Geolingvistinis Raseinių kalbos bendruomenės kompetencijos tyrimas

Dėl XX a. vyravusios struktūralizmo mokyklos sąlygos tarpdiscipliniškosios tarmėtyros kryptims Lietuvoje nebuvo palankios, tačiau intensyvi politinės, socialinės, kultūrinės, demografinės padėties kaita koreguoja kalbą, ir tai skatina tyrėjus ieškoti naujų būdų kalbos variantų nagrinėjimui. Tyrimams tampa svarbūs ekstralingvistiniai veiksniai. Kintanti kalba XXI a. tiriama naujais – sociolingvistiniu, geolingvistiniu – požiūriais ir metodais.

Įvertinti priežastis, kaip ir kodėl kinta komunikacinius poreikius tenkinantis veiksnys – kalba ir jos atmainos, kas lemia kalbinį elgesį, gali paaiškinti pačių kalbėtojų vertinimai. Jie apima pasąmonėje susiformavusius kalbinių variantų vaizdinius, tarmiškai ir bendrine kalba kalbančio žmogaus stereotipus.

Tokie tyrimai leidžia iš paprastojo kalbos bendruomenės nario požiūrio konceptualizuoti tarmių ir bendrinės kalbos vertę ir vietą kalbiniame kontinuume.

Pranešime analizuojama ir pateikiama raseiniškių kalbinė nuovoka, t. y. mentaliniai tarmių ir bendrinės kalbos žemėlapiai, tarmių vertinimai ir vaizdiniai, taip pat nuostatos ir stereotipiniai tarmiškai ir bendrine kalba kalbančio žmogaus vertinimai. Didžiąją dalį respondentų būdingos teorinės žinios apie tarmes, tačiau geografinis ir geolingvistinis išprusimas yra gana ribotas.

Bendrinę kalbą raseiniškai dažniausiai sieja su vidurio Lietuvos teritorija, didžiaisiais Lietuvos miestais, etniniu Suvalkijos regionu ir artimiausiais rajonais.

Tarmiškai kalbančio žmogaus vaizdinys – gerbiantis papročius, tradicijas, patriotiškas, o bendrinės kalbos vartotojas – išsilavinęs, inteligentiškas, kultūringas miestietis, kalbantis taisyklinga viešąja kalba.

DAIRA VĒVERE

LU Latviešu valodas institūts
 दौरа.vevere@gmail.com

Par dažām noturīgām tāmnieku izlokšņu pazīmēm: sociolingvistisks aspekts

Laikā, kad izlokšnes strauji mainās un pat zūd, nozīmīgs kļūst to skatījums sociolingvistiskā aspektā. Novadu runas īpatnības aprakstot, uzmanība pievēršama ekstralingvistiskiem faktoriem, kā, informanta profesijai, dzīvesvietas stabilitātei, valodu un izlokšņu saskares intensitātei noteiktā apvidū, literārās valodas iespējamai ietekmei. To noskaidrošana palīdz saprast un raksturot izlokšņu īpatnību noturīgumu vai svārstības.

Referātā analizēts LU Latviešu valodas institūta projekta *Latviešu valodas dialekti 21. gadsimtā: sociolingvistisks aspekts* realizācijā (2013.–2014. g.) iegūtais lībiskā dialekta dažādu paaudžu informantu runas materiāls, kas ierakstīts Popes, Ugāles un Ventas izloksnē. Tiek vērtētas atsevišķas tipiskākās tāmnieku izlokšņu fonētiskās un morfoloģiskās parādības, salīdzinot tās ar avotu ziņām, autore agrākiem fiksējumiem dziļo tāmnieku izlokšņu areālā. Popē ir ierakstītas 4 informantes – vecākā dzimusi 1919. gadā, divas jaunākās – 1944. gadā. Ugālē intervēti 8 informanti – 3 vīrieši un 5 sievietes – vecākie dzimuši 1923. gadā, jaunākā – 1967. gadā. Ventas izloksnē ierakstīti 3 informanti – 1992. un 1985. gadā dzimuši jaunieši un 1971. gadā dzimusi sieviete. Ierakstu kopējais ilgums ir ap 16 stundām. Informantu profesijas un nodarbošanās jomas ir: studente, skolotāja, bibliotekāre, administratīvie darbinieki, zemnieki, pensionāri (būvnieks, medicīnas darbiniece, laukstrādnieki, lopkopji). Aprakstot izlokšnes parādības, būtisks ir ne tikai runātāju vecums un nodarbošanās, bet arī iespējamais literārās valodas iespaids. Aptaujas jautājumi ir saistīti ar informanta ģimenes valodu, izglītību, nodarbošanos, valodu publiskajā telpā, indivīda attieksmi pret savu izloksni un tās runātājiem. Bez atbildēm uz anketas jautājumiem tikusi iegūta vēl cita izlokšnes vērtēšanai svarīga papildu informācija.

Pētījuma mērķis ir noskaidrot, vai dziļajiem tāmniekiem raksturīgās īpatnības joprojām ir noturīgas un kāda ir to dinamika dažādu paaudžu un nodarbošanās jomu izlokšņu pārstāvju runā, tāpat – izdibināt cēloņus, kas to varētu ietekmēt.

Referāta autore ir novērojusi, ka izloksnēs pastāv varianti formu lietojumā, proti, cilvēks, kurš uzskata, ka runā literāri, savā valodā saglabā atsevišķas izlokšņu formas. Pat vienā teikumā var būt un nebūt īsie patskaņi gala zilbēs: *ļūot nuōpiētņ^{as} liētas us skatuves; trīs, četņ gadus*; līdzīgi ir ar garo patskaņu saīsināšanu: *kā runa igdiēnā; piēduōmā, kā tu runa*. Paretam sastopams tāmniekiem raksturīgais *e, ē* lietojums citu patskaņu vai divskaņu vietā atvasināto verbu formās: *es duōmē, strīpē ā (< strīpuo ārā)*; lokatīvā: *skuōlē, valuōde*; arī citkārt: *citādāk* un *citādek*. Viena cilvēka runā mijas tāmniekiem raksturīgā 3. pers. verba forma (*es*) *duōmā* ar 1. pers. (*es*) *duōmaj*; 3. pers. pronomens *viņš* mijas ar tāmniekiem raksturīgo *viš* vai Vidzemes lībiskajās izloksnēs tipisko *viņč*; mūsdienās arvien biežāk tiek šķirtas dzimtes, kas dziļajiem tāmniekiem pamatā nav raksturīgs – par sievieti saka *vīņ* // *vīņ*, nevis *viš*. Nereti piederības pronomena vietā lieto datīvu: *maņ omaņm; maņ brālēnc*; akuzatīva vietā – ģenitīvu: *aļ Laūrs; aļ pasniēdzējas*. Paretam sastopams senais dsk. datīvs ar *-im*: *studeņtiņ*. Iespējams, ka brīvākā gaisotnē, piemēram, ģimenē, izlokšņu parādības ir dzīvākas; ierakstot intervijas diktofonā, saziņa tomēr nav pilnīgi brīva. Zināmi secinājumi par tendencēm un aktīvākajiem procesiem mūsdienu izloksnēs rodas gan no anketu materiāla, gan no kopējā saziņas konteksta.